

Ιούλιος 2020

ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΠΤΥΧΕΣ ΓΕΩΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Χατζηάστρου Μιχαήλ
Ανθυπολοχαγός εε

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή	4
2. Σημασία κοιτασμάτων φυσικού αερίου Ανατολικής Μεσογείου στην ενεργειακή ασφάλεια της ΕΕ	6
3. Ανάγκες και πτυχές στρατηγικής που μπορούν εξυπηρετηθούν από την αξιοποίηση των κοιτασμάτων της Ανατολικής Μεσογείου	10
4. Εναλλακτικά σενάρια εξαγωγής των εν λόγω κοιτασμάτων στην ΕΕ	18
5. Δυνατότητες αντίδρασης της Τουρκίας σε εναλλακτικά σχέδια εξαγωγής	23
6. Συμπεράσματα	28
7. Βιβλιογραφία	31

1. Εισαγωγή

Το ζήτημα των κοιτασμάτων φυσικού αερίου της Ανατολικής Μεσογείου στην Ενεργειακή Ασφάλεια της ΕΕ έχει αποκτήσει βαρύνουσα σημασία για τα 500 εκατομμύρια κατοίκους της Ευρώπης των 27, ειδικά μετά τα γεγονότα της ρωσο-ουκρανικής κρίσης και την επιβολή εκ νέου κυρώσεων των ΗΠΑ προς το Ιράν το 2018, όπως επίσης και λόγω νέων εξελίξεων στις χώρες γγγύς των συνόρων της Ευρώπης, τόσο στην αφρικάνικη ήπειρο όσο και στην Μέση Ανατολή. Παράλληλα, το 2020 αποτελεί έτος αξιολόγησης της Ευρωπαϊκής Ενεργειακής Στρατηγικής, η οποία κινούμενη στους πυλώνες της Ενεργειακής Ασφάλειας, της καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής και της ολοκλήρωσης της ενοποιημένης αγοράς φυσικού αερίου και ηλεκτρισμού, επιχειρεί να οδηγηθεί σε ένα ενεργειακό μοντέλο, που πέραν από έναν πλουραλισμό στις ενεργειακές πηγές, απαιτεί να είναι ισχυρό απέναντι στις οικονομικές και διπλωματικές πιέσεις που κατά καιρούς επιχειρούνται να ασκηθούν στα κράτη – μέλη της ΕΕ από τα κράτη εισαγωγής ή διαμετακόμισης.

Ως μέρος της λύσης στο ακανθώδες ζήτημα αυτό έχει προταθεί η περαιτέρω έρευνα και αξιοποίηση των κοιτασμάτων της Ανατολικής Μεσογείου, μια διαδικασία η οποία ωστόσο πέρα από τις τεχνικές δυσκολίες εξαγωγής και εμπορικής διάθεσης, παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες λόγω της διαχρονικής παραβατικής συμπεριφορά της Τουρκίας. Η επιθετικότητάς της δεν εξαντλείται στην συνεχιζόμενη κατάληψη του βόρειου τμήματος της Κύπρου, επεκτείνεται με την αμφισβήτηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ελλάδας στην περιοχή, όπου πρόσφατα βρήκε και έναν διπλωματικό σύμμαχο στο πρόσωπο της επίσημα αναγνωρισμένης από τον ΟΗΕ κυβέρνησης της Λιβύης.

Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιείται διερεύνηση της πραγματικής αξίας και των δυνατοτήτων των κοιτασμάτων αυτών, τόσο για την ενεργειακή ασφάλεια της ΕΕ όσο και για τα ίδια τα εμπλεκόμενα κράτη, η δυνατότητα αξιοποίησης από τεχνική και διπλωματική σκοπιά και τέλος παρουσιάζονται οι επιδιώξεις και οι δυνατότητες που έχει η Τουρκία να καθυστερήσει ή ακόμη και να παρεμποδίσει την αξιοποίησή τους.

Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στην προοπτική της μερικής ενεργειακής ανεξάρτησης της ΕΕ από ένα κράτος το οποίο βρίσκεται ήδη στους κόλπους της, την Κυπριακή Δημοκρατία, στην επικράτεια της οποίας βρίσκονται σημαντικά κοιτάσματα φυσικού αερίου. Παράλληλα, η χώρα μπορεί να λειτουργήσει ως διαμετακομιστής του αερίου που βρίσκεται στα ισραηλινά κοιτάσματα, μέσω της κατασκευής του αγωγού EastMed, ο οποίος αναμένεται, αν όντως υλοποιηθεί, να διέρχεται από το Ισραήλ, την Κύπρο, την Ελλάδα και τελικά να καταλήγει στην Ιταλία, ενισχύοντας σημαντικά την Ενεργειακή Ασφάλεια των τριών τελευταίων και επιπλέον ενισχύοντάς τις οικονομικά, ειδικά δε την Κύπρο.

Ασφαλώς, ένας διαφορετικός και ίσως πιο άμεσα υλοποιήσιμος τρόπος διαμετακόμισης εναλλακτικός του αγωγού είναι η μεταφορά του εν λόγω αερίου μέσω πλοίων υπό τη μορφή Υγροποιημένου Φυσικού Αερίου (ΥΦΑ) και η εισαγωγή του στην ΕΕ μέσω ήδη υπαρχόντων τερματικών επαναεριοποίησης. Ωστόσο εξετάζεται και η περίπτωση του αγωγού, τόσο λόγω της συζήτησης που γίνεται προς υλοποίησή του, όσο και λόγω της γεωστρατηγικής του σημασίας, η οποία δεν περνά απαρατήρητη από την γειτονική Τουρκία, η οποία επιχειρεί να εμποδίσει την κατασκευή του.

2. Σημασία κοιτασμάτων φυσικού αερίου Ανατολικής Μεσογείου στην ενεργειακή ασφάλεια της ΕΕ

Η υψηλή εξάρτηση της ΕΕ από ενεργειακούς πόρους που βρίσκονται εκτός της επικράτειας των κρατών-μελών της, έχει οδηγήσει σε μια αυξανόμενη τάση για σταδιακή απεξάρτηση μέσω μιας συγκροτημένης συνολικής ενεργειακής πολιτικής. Στόχος της ΕΕ είναι να σταματήσει η αυξανόμενη ζήτηση ενέργειας και να σπάσει ο δεσμός μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και αύξησης της ζήτησης για ενέργεια. Η τάση αυτή είχε αποτυπωθεί στην Ενεργειακή Στρατηγική της ΕΕ το 2011, η οποία έχει θέσει σαν στόχο την μείωση της κατανάλωσης ενέργειας κατά 20% έως το 2020, καθώς επίσης και στην υλοποίηση του οράματος για πλήρη ενεργειακή ανεξαρτησία και ασφάλεια με παράλληλη μείωση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα ως το 2050¹. Ο δρόμος προς την υλοποίηση αυτής της στρατηγικής, εμπεριέχει αφενός την συνεχώς αυξανόμενη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και αφετέρου την χρήση του φυσικού αερίου ως ένα ενδιάμεσο και σχετικά καθαρό καύσιμο, συγκριτικά με το πετρέλαιο και το λιγνίτη². Σύμφωνα με τα τελευταία επίσημα στοιχεία της Eurostat³ το φυσικό αέριο, αν και διαρκώς μειούμενο, αποτελεί ένα σημαντικό ποσοστό στο μίγμα των πηγών ενέργειας που χρησιμοποιεί διαχρονικά η ΕΕ, όπως παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 1.

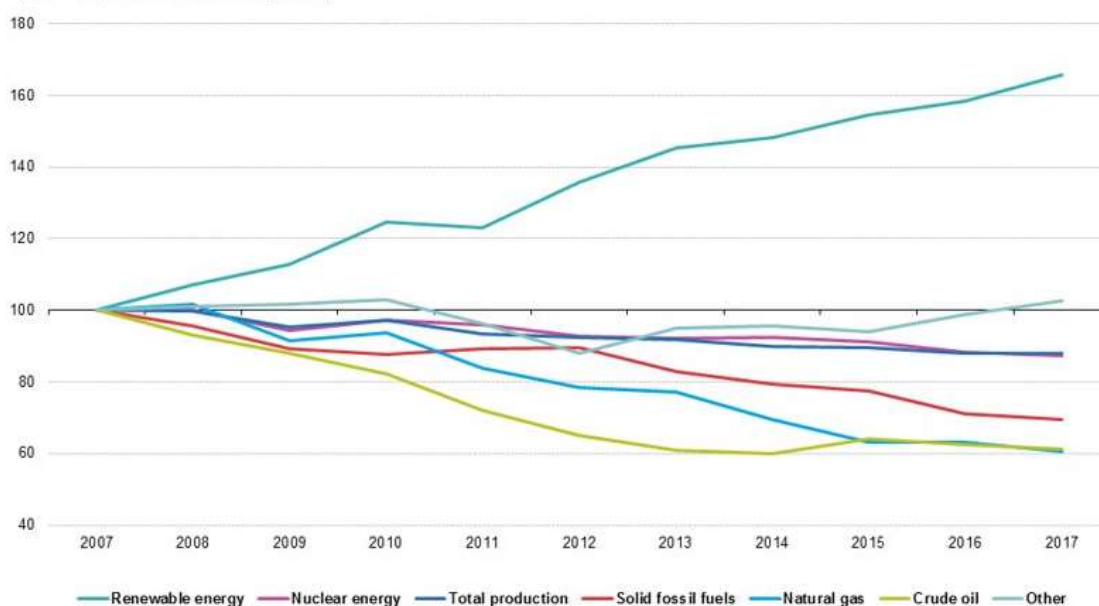
¹ Energy Efficiency Plan 2011, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/rybRWjK>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

² Eurostat, Consumption of energy, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/MybRRR1>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

³ Eurostat. (2020). *Energy production and imports*. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/xybRYvs>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

Development of the production of primary energy (by fuel type), EU-28, 2007-2017

(2007 = 100, based on tonnes of oil equivalent)

Διάγραμμα 1: Ενεργειακό μίγμα ΕΕ 2007-2017⁴

Συνολικά, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2, η εξάρτηση της ΕΕ από τις εισαγωγές ενέργειας αυξήθηκε από περίπου 44 % το 1990 σε 52,9 % το 2007 και σε 55,1 % το 2017. Κοιτάζοντας με περισσότερη λεπτομέρεια, παρατηρείται ότι το 2017 το αργό πετρέλαιο εισάγεται σε ποσοστό 86,7 % και το φυσικό αέριο σε ποσοστό 74,3%, σύμφωνα δε με την Eurostat, η Ρωσία συνεχίζει να παραμένει ο κύριος προμηθευτής αυτών των πηγών ενέργειας. Με άλλα λόγια, περισσότερο από το ήμισυ της ακαθάριστης διαθέσιμης ενέργειας της ΕΕ τροφοδοτήθηκε από καθαρές εισαγωγές και το ποσοστό εξάρτησης υπερέβη το 50,0 % ⁵.

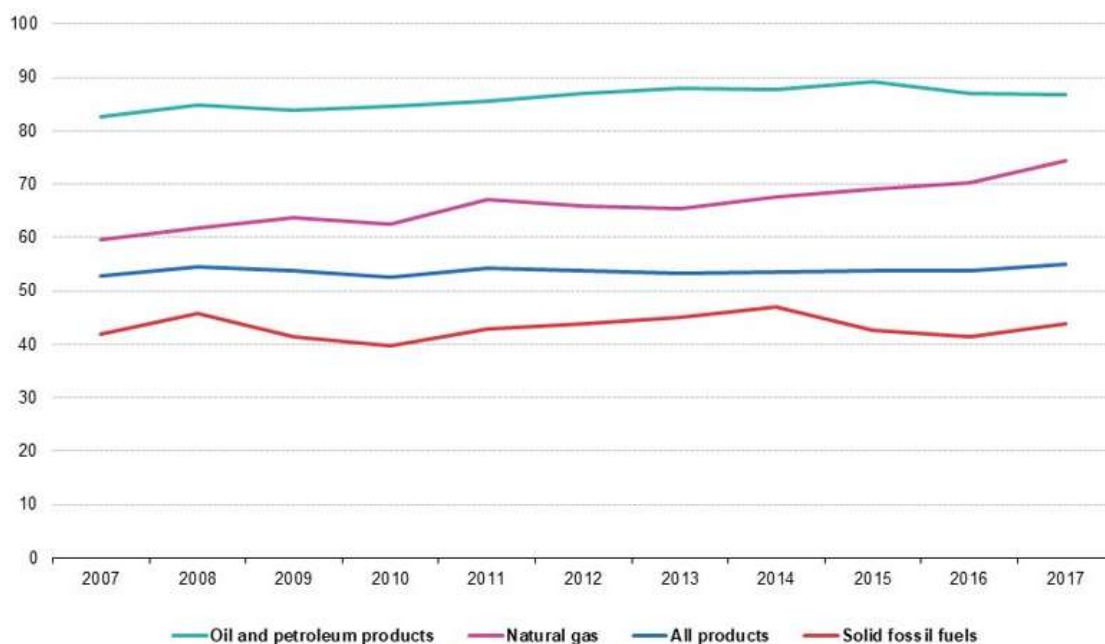
⁴ Eurostat, Development of the production of primary energy, EU-28, 2007-2017, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/EybRYMz>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

⁵ Eurostat. (2020). *Energy dependency rate, EU-28, 2007-2017*. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/2ybRU9Y>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

Energy dependency rate, EU-28, 2007-2017

(% of net imports in gross available energy, based on tonnes of oil equivalent)

Διάγραμμα 2: Ενεργειακή εξάρτηση ΕΕ 2007-2017⁶

Συνεπώς το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν τα κράτη μέλη της ΕΕ σε επίπεδο ενεργειακής ανεξαρτησίας, είναι η γενικότερη ανάγκη για εισαγωγές σε ενέργεια, ειδικότερα δε η εισαγωγική εξάρτηση από την Ρωσία και η διαμετακομιστική από την Ουκρανία, με τη σχέση μεταξύ των δύο χωρών να ευθύνεται για την πρόκληση δύο ενεργειακών κρίσεων, το 2006 και το 2009 αντίστοιχα⁷.

Αναμφίβολα, το φυσικό αέριο συνιστά στρατηγικό αγαθό για την ΕΕ, ένα γεγονός το οποίο ενισχύεται εξαιτίας της ανεπαρκούς και διαρκώς μειούμενης εσωτερικής παραγωγής, της αυξανόμενης κατανάλωσης, καθώς και της χαμηλής σχετικά

⁶ Eurostat. (2020). *Energy dependency rate, EU-28, 2007-2017*. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/2ybRU9Y>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

⁷ Δρούγκα, Μ. (2016). Η ‘κοινή’ Ευρωπαϊκή ενεργειακή πολιτική. *energypress.gr*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/MybTBQU>, Πρόσβαση: 10 Μαΐου 2020.

διαθεσιμότητας εναλλακτικών πηγών ενέργειας⁸. Για το λόγο αυτό η επίτευξη της μέγιστης δυνατής διαφοροποίησης των παραγωγών (πηγών προέλευσης) και των δίοδων μεταφοράς, διαμέσου των οποίων εισάγεται το φυσικό αέριο στην Ευρώπη, αποτελεί κεντρικό διακύβευμα των πολιτικών, των κρατών-μελών και, εν γένει, της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη μείωση της εξάρτησής της από το ρωσικό φυσικό αέριο και την τιμολογιακή πολιτική μονοπωλιακού χαρακτήρα που το ακολουθεί⁹.

Προς την κατεύθυνση αυτή, η εκμετάλλευση των κοιτασμάτων φυσικού αερίου από την περιοχή της Λεκάνης της Λεβαντίνης, με την Ελλάδα και την Κύπρο το μοναδικό σταθεροποιημένο γεωγραφικό τμήμα στην ευρύτερη περιοχή, είναι στενά συνυφασμένη με τις προσδοκίες της ΕΕ στα ζητήματα της ενεργειακής ασφάλειας, της οικονομικής πολιτικής της και των στρατηγικών της στόχων. Αποτέλεσμα του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος είναι η χρηματοδότηση από την ΕΕ σχετικής μελέτης όσον αφορά τη μεταφορά του φυσικού αερίου της Ανατολικής Μεσογείου μέσω ενός αγωγού, του «EastMed» ο οποίος θα διέρχεται από τις ΑΟΖ της Κύπρου, της Ελλάδας και της Ιταλίας.

---

⁸ Ράπτη, Μ. (2018). Ο Άσσος Της Ευρωπαϊκής Γεωοικονομίας Στην Ανατολική Μεσόγειο Διέρχεται Από Την Ελλάδα. *Power Politics*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/rtu3t6W>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

⁹ Reed, J. (2017). Israel signs pipeline deal in push to export gas to Europe. *Financial Times*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/jybYgVM>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

3. Ανάγκες και πτυχές στρατηγικής που μπορούν εξυπηρετηθούν από την αξιοποίηση των κοιτασμάτων της Ανατολικής Μεσογείου

Πέραν των αναγκών των κρατών – μελών της ΕΕ σαν κοινότητα, είναι σκόπιμο να εξεταστούν και οι ιδιαίτερες συνθήκες των κρατών που εμπλέκονται άμεσα στην αξιοποίηση των κοιτασμάτων φυσικού αερίου της Ανατολικής Μεσογείου, αλλά και των ΗΠΑ, καθώς από μια τέτοια εξέλιξη εξυπηρετούνται πλήθος ειδικότερων πτυχών στρατηγικής.

Αναφορικά με την Κύπρο, τα δύο μεγάλα ζητήματα που την απασχολούν αφορούν το ψευδοκράτος στο υπό κατάληψη βόρειο τμήμα της χώρας αφ' ενός, και τις συνεχείς παραβιάσεις και αυθαιρεσίες της Τουρκίας στα πρόσφατα ανακαλυφθέντα και προς αξιοποίηση κοιτάσματα της κυπριακής ΑΟΖ αφ' ετέρου. Με την αξιοποίηση των κοιτασμάτων η Κυπριακή Δημοκρατία στοχεύει στο να σταματήσει η καταπάτηση των κυριαρχικών της δικαιωμάτων από την Τουρκία μέσω της γεωπολιτικής της ισχυροποίησης στην περιοχή αλλά και τη στενότερη συνδιάλεξη της με τα υπόλοιπα κράτη – μέλη της ΕΕ, η οποία θα επιτευχθεί μέσω της ενίσχυσης του εμπορίου ενέργειας¹⁰. Στο αμιγώς ενεργειακό ζήτημα η αξιοποίηση των εν λόγω κοιτασμάτων θα έχει σημαντικό οικονομικό αντίκτυπο καθώς αναμένεται η σχεδόν ολοκληρωτική ενεργειακή απεξάρτηση της Κυπριακής Δημοκρατίας από τις εισαγωγές.

Όσον αφορά την Ελλάδα, αυτή μοιράζεται με την Κύπρο, το προβλήματα της αναφορικά με την εξωτερική πολιτική της εξ' ανατολών γείτονος χώρας, συνεπώς με την ενδεχόμενη της αναγωγή, τόσο σε παραγωγό υδρογονανθράκων όσο και

---

¹⁰ Βορροπούλου, Α. (2018). Η Διπλωματία των Αγωγών στην Ανατολική Μεσόγειο και η Ενεργειακή Ασφάλεια της ΕΕ. *ΚΕΔΙΣΑ*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/VybTNOh>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

ενεργειακό κόμβο της Ευρώπης, επιδιώκει να ισχυροποιήσει, τόσο τη θέση της στην ευρύτερη περιοχή όσο και την ευάλωτη οικονομία της¹¹. Πρόσφατα δε η Ελλάδα έκανε ένα μεγάλο βήμα προς την κατεύθυνση αυτή με την οριοθέτηση ΑΟΖ με την Ιταλία. Η αξιοποίηση των κοιτασμάτων από την Ελλάδα είναι δυνατόν να επιφέρει την ταχεία μείωση των εισαγωγών μέσω αύξησης της εγχώριας παραγωγής, εντατικότερη διαφοροποίηση πηγών και οδύσεων εισαγωγής υδρογονανθράκων και γενικότερη γεωπολιτική ενίσχυση σε περιοχές οι οποίες είναι γεωστρατηγικής σημασίας για τον ελληνισμό όπως το Νησιωτικό σύμπλεγμα της Μεγίστης.

Η Γαλλία, έχει μεγάλα εξορυκτικά συμφέροντα στην περιοχή και δραστηριοποιείται με την πετρελαϊκή εταιρεία TOTAL, που ήδη έχει αδειοδοτηθεί και ενεργεί έρευνες στην Κυπριακή ΑΟΖ, Οι σχέσεις της με την Τουρκία τελούν υπό κρίση, λόγω των ενεργειών της Τουρκίας όσον αφορά: την εργαλειοποίηση του μεταναστευτικού, την επίθεση στους Κούρδους συμμάχους κατά του Ισλαμικού Κράτους στη Β. Συρία και της ανοικτής στρατιωτικής εμπλοκής στη Λιβύη – γεγονότα που ώθησαν τον Εμανουέλ Μακρόν να μιλήσει πρόσφατα για «εγκεφαλικό θάνατο» του NATO και να θέσει επισήμως υπό αμφισβήτηση τον συμμαχικό ρόλο της Τουρκίας.

Η Ιταλία που κατέχει ήδη κεντρική θέση στη Μεσόγειο ως καταληκτικός σταθμός στην περίπτωση εξαγωγής μέσω του αγωγού EastMed δύναται να ενισχύσει, την θέση της στην περιοχή, αλλά και να εδραιωθεί ως ένας κυρίαρχος παίχτης εντός του

---

¹¹ Τσακίρης, Θ. (2012). Η Ενεργειακή Διάσταση της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: Από τη Διπλωματία των Αγωγών στην Παραγωγή Υδρογονανθράκων, *ΕΛΙΑΜΕΠ*, Τεύχος 21, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/5tu96y3>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

Ευρωπαϊκού ενεργειακού συστήματος διαχείρισης φυσικού αερίου. Ήδη η ιταλική πετρελαϊκή εταιρία ENI έχει συμμετάσχει σε πολλές από τις σχετικές διαδικασίες αναφορικά με τα κοιτάσματα αερίου στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου (χαρακτηριστικό παράδειγμα η ανακάλυψη κοιτασμάτων στις ακτές της Αιγύπτου), ενώ η Ιταλία έχει συνάψει έναν αριθμό συμφώνων αμοιβαίας κατανόησης με την ελληνική και την κυπριακή κυβέρνηση, καθώς οι τρεις χώρες δεν διαβλέπουν παρά σε οφέλη από την επιτυχή αξιοποίηση των εν λόγω κοιτασμάτων. Πάρα ταύτα, διατηρεί καλές σχέσεις με την Τουρκία, λόγω του αμειώτου ενδιαφέρον της για συμμετοχή σε ενεργειακά προγράμματα στη Λιβύη.

Πέρα όμως από την ΕΕ και των κρατών μελών που εμπλέκονται άμεσα στην εξόρυξη και μεταφορά του φυσικού αερίου της Ανατολικής Μεσογείου, επηρεάζονται συνολικά οι γεωπολιτικές ισορροπίες της Ανατολικής Μεσογείου στα χωρικά ύδατα των κρατών εκτός ΕΕ των οποίων ανακαλύφθηκε (Ισραήλ, Αίγυπτος Λιβύη) ή ενδέχεται να ανακαλυφθούν ποσότητες φυσικού αερίου (Τουρκία, Λίβανος).

Ως προς την Τουρκία, ούσα γεωστρατηγικά σε ένα κομβικό σημείο για την ευρύτερη ασφάλεια της περιοχής, η ανακάλυψη κοιτασμάτων φυσικού αερίου σε Κύπρο και Ισραήλ προκάλεσε επιδείνωση των σχέσεων της με αυτές, και ειδικά με την Κύπρο, της οποίας την οικονομική άνοδο που θα συνεπαγόταν η εκμετάλλευσή τους βλέπει ως απειλή για τη συνέχιση της παράνομης κατοχής της στη νήσο. Οι ουκ ολίγες

προσπάθειες της Τουρκίας να αποτρέψει την Κύπρο από το να ασκήσει τα κυριαρχικά της δικαιώματα ή να τα καταπατήσει, ενισχύουν αυτή την ερμηνεία¹².

Η πρόσφατη συνεργασία της Τουρκίας με το αναγνωρισμένο μέρος του εμφυλίου της Λιβύης από τον ΟΗΕ στην υπογραφή ενός παράνομου μνημονίου οριοθέτησης των μεταξύ τους θαλάσσιων ζωνών, αγνοώντας τα κυριαρχικά δικαιώματα Ελλάδας και Κύπρου, εξυπηρετεί την παραπάνω στρατηγική της Τουρκίας, προσφέροντας η ίδια ανταλλάγματα στρατιωτικής βοήθειας. Τα κίνητρα της Τουρκικής επιθετικής συμπεριφοράς, που κρύβονται πίσω από το Τουρκολιβυκό σύμφωνο, θα μπορούσαν να ερμηνευθούν υπό τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις: α) την οικονομικο-κεντρική που ερμηνεύει την τουρκική συμπεριφορά στην επιδίωξη απόκτησης πρόσβασης σε υδρογονάνθρακες ακόμη και με πόλεμο, β) την δικαιο-κεντρική που ερμηνεύει την συμπεριφορά ως πίεση για τον διαμοιρασμό των θαλασσιών ζωνών με προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης και γ) την προσέγγιση του θουκυδίδειου ρεαλισμού, που ερμηνεύει την τουρκική επιθετικότητα ως απόρροια της ανισορροπίας στον διμερή καταμερισμό ισχύος Ελλάδος – Τουρκίας¹³. Αναλύοντας όμως τα δεδομένα στρατιωτικής ισχύος και της δυνατότητας των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων να επιφέρουν συντριπτικά πλήγματα στην Τουρκία, φαίνεται ότι η στρατηγική της Τουρκίας εστιάζεται κυρίως στην υφαρπαγή χωρίς σύγκρουση πόρων που δεν της ανήκουν, υπό την απειλή βίας, επιχειρώντας δηλαδή να δημιουργήσει μια κατάσταση

---

¹² Constantinidis, S. A source of information. In: Petasis, A. (2016). *Intractable Dilemmas in the Energy – Rich Eastern Mediterranean*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/YuZkmqR>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

¹³ Τσακίρης, Θ. (2019). Τα κίνητρα της τουρκικής συμπεριφοράς. *Απόψεις*. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/NoIXBfe>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

αναξιοπρέπειας, κατά την οποία ωθεί κάποιον να αυτοκτονήσει με το δικό του όπλο επειδή τον απειλεί ότι θα τον σκοτώσει.

Αναφορικά με το Ισραήλ, η εξωτερική του πολιτική, ως μια κατά κόρον επικεντρωμένη στην άμυνα και επιβίωση του κράτους έναντι των Αράβων γειτόνων του, πριν την εξεύρεση κοιτασμάτων φυσικού αερίου στις θαλάσσιες ζώνες της, ήταν σε κάποιο βαθμό απομακρυσμένη από τη μεσογειακή διάσταση¹⁴. Σε αυτό συνέβαλαν οι τέσσερις αραβο-ισραηλινοί πολέμοι του 20^{ου} αιώνα (1948, 1956, 1967, 1973). Στην αναζήτηση περιφερειακών συμμαχιών η εξωτερική του πολιτική στράφηκε στην Τουρκία και καταβλήθηκαν προσπάθειες για συνεννόηση με το παλαιότερα βασιλευόμενο Ιράν αλλά και το Λίβανο. Σήμερα οι σχέσεις με Λίβανό και Ιράν είναι τεταμένες για μια σειρά από πολλούς λόγους, με σημαντικότερα το Παλαιστινιακό ζήτημα, την υλοποίηση πυρηνικού προγράμματος εκ μέρους του Ιράν, την αποστολή στρατευμάτων του Ιράν σε Συριακό έδαφος, κ.α. Οι μετέπειτα δε εξελίξεις, ξεκινώντας από το επεισόδιο του «Μαβί Μαρμαρά», την Αραβική Άνοιξη και τη σταδιακή ισλαμοποίηση της Τουρκίας, οδήγησαν στην επιδείνωση των σχέσεων του Ισραήλ και με την Τουρκία. Για το Ισραήλ πλέον, η εκμετάλλευση των κοιτασμάτων φυσικού αερίου που βρίσκονται στη θαλάσσια αποκλειστική οικονομική του ζώνη και η στρατηγική συμμαχία με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ που εμπλέκονται στο ζήτημα αυτό (Ελλάδα και Κύπρος) αποτελεί μια ευκαιρία να ενισχύσει την άμυνά του, πατώντας στο ήδη ισχύον δόγμα του, όσο και στο να το καταστεί ένας παράγοντας σταθερότητας

---

¹⁴ Cuyaube, M. A. A source of information. In: Petasis, A. (2016). *Intractable Dilemmas in the Energy – Rich Eastern Mediterranean*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/YuZkmqR>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

και ειρήνης στην περιοχή¹⁵. Ήδη το Ισραήλ, από τις αρχές του 2020, μετά την υπογραφή διακρατικής συμφωνίας με Ελλάδα και Κύπρο, κλείνει τις πόρτες στην Τουρκία για το ισραηλινό αέριο και καθιστά τον EastMed μονόδρομο για το ισραηλινό αέριο προς την ΕΕ¹⁶.

Σημαντικός είναι και ο ρόλος της Αιγύπτου, τόσο στην γεωπολιτική εξίσωση της περιοχής, όσο και αναφορικά με τη διαδικασία εκμετάλλευσης των εν λόγω κοιτασμάτων. Οι σχέσεις της με την Κυπριακή δημοκρατία στο ζήτημα των υδρογονανθράκων είναι ιδιαίτερα καλές και δεν αναμένεται να προκαλέσουν κάποιο εμπόδιο καθώς, έχουν ήδη από το 2003 οριοθετήσει ΑΟΖ βάσει της αρχής της μέσης γραμμής, ενώ το 2006 έχουν υπογράψει συμφωνία για την κοινή εκμετάλλευση των κοιτασμάτων που βρίσκονται στα όρια αυτά. Η Τουρκία έχει προβάλλει αξιώσεις στις περιοχές αυτές, μην αποδεχόμενη την ύπαρξη της Κυπριακής Δημοκρατίας και το δικαίωμά της για θαλάσσιες ζώνες, χωρίς αυτό ωστόσο να επηρεάσει το αποτέλεσμα. Η Αίγυπτος έχει, τέλος συμμετάσχει στη δημιουργία του EastMed Gas Forum Forum Αλεξάνδρεια, μια πρωτοβουλία που αποσκοπεί στην εξεύρεση λύσεων για τα ενεργειακά ζητήματα της περιοχής¹⁷. Η θέση της περί ακυρότητας του Τουρκολιβυκού μνημονίου είναι ξεκάθαρη και υποστηρίζει της Ελληνικές θέσεις, ενώ έχει έμμεσα

---

¹⁵ Cuyabe, M. A. A source of information. In: Petasis. A. (2016). *Intractable Dilemmas in the Energy – Rich Eastern Mediterranean*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/YuZkmqR>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

¹⁶ Τσακίρης, Θ. (2019). Το Ισραήλ «ξεκλειδώνει» τον EastMed. *Liberal*. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/NoI613v>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

¹⁷ Δημοσθένους, Ι., Κούσαντας, Ν., Προδρομίδου, Α., Στεργιοπούλου, Χ., Φρονιμάκη, Δ. και Ψύλλος, Π. (2013). *Η Ενίσχυση των Σχέσεων σε Θέματα Ασφαλείας Μεταξύ των Κρατών της Νοτιοανατολικής Μεσογείου*. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/OuZdcaP>, Πρόσβαση: 10 Μαΐου 2020.

εμπλακεί στον Λυβικό εμφύλιο υποστηρίζοντας στρατιωτικά το μη επίσημα αναγνωρισμένο από τον ΟΗΕ μέρος της διένεξης.

Ο Λίβανος, εφαρμόζει ένα αμυντικό στρατιωτικό δόγμα και έχει ως στόχο τη διατήρηση της συνοχής στο εσωτερικό του και της ειρήνης στην ευρύτερη περιοχή, βασίζεται δε στην παραδοχή ότι το Ισραήλ είναι ο κύριος εχθρός του, κάτι που αποδεικνύει την καχυποψία του απέναντι του¹⁸. Αποτέλεσμα, η ανακάλυψη των κοιτασμάτων από το Ισραήλ επιδείνωσε ακόμη περισσότερο τις μεταξύ τους σχέσεις. Ωστόσο, ο λιβανέζικος στρατός παρουσιάζει σημαντική αδυναμία στην επίτευξη των προαναφερθέντων στόχων του, καθώς είναι απαρχαιωμένος και υποστελεχωμένος, ενώ ταυτόχρονα υποβαθμίζει και την ασφάλεια της περιοχής, καθιστώντας, σε συνδυασμό με πιθανή εύρεση υδρογονανθράκων στο υπέδαφός του, το κράτος ελκυστικό στόχο για άλλα εχθρικά κράτη και τρομοκρατικές οργανώσεις¹⁵.

Τέλος, οι ΗΠΑ παρέχουν υποστήριξη τόσο στην τριμερή Ελλάδα, Κύπρου, Ισραήλ για τον αγωγό EastMed, όσο και στο πρόγραμμα Ανεξάρτητου Συστήματος Φυσικού Αερίου Αλεξανδρούπολης (ΑΣΦΑ), καθώς συνάδει απόλυτα με τη στρατηγική προτεραιότητα να περιοριστεί η ενεργειακή εξάρτηση της Ε.Ε. από την Ρωσία. Στο πλαίσιο αυτό διαβλέπουν έναν αναβαθμισμένο ρόλο για την Ελλάδα ως ναυτική δύναμη σταθερότητας στην Ανατολική Μεσόγειο και αντιμετωπίζουν πλέον την Κύπρο και τη γεωστρατηγική της θέση ανεξάρτητα από την πορεία επίλυσης του

---

¹⁸ Δημοσθένους, Ι., Κούσαντας, Ν., Προδρομίδου, Α., Στεργιοπούλου, Χ., Φρονιμάκη, Δ. και Ψύλλος, Π. (2013). *Η Ενίσχυση των Σχέσεων σε Θέματα Ασφαλείας Μεταξύ των Κρατών της Νοτιοανατολικής Μεσογείου*. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/0uZdcaP>, Πρόσβαση: 10 Μαΐου 2020.

Κυπριακού¹⁹ κάτι άλλωστε που φάνηκε με την πρόσφατη άρση του εμπάργκο πώλησης αμυντικού υλικού που ίσχυε από το 1987²⁰.

Συνοψίζοντας, η ανακάλυψη των κοιτασμάτων της Ανατολικής Μεσογείου, έφερε κοντά στη συνεργασία Ελλάδα, Κύπρο, Αίγυπτο, Ισραήλ, Γαλλία και Ιταλία, με την υποστήριξη τόσο της ΕΕ όσο και των ΗΠΑ για την ενεργειακή απεξάρτηση της Ευρώπης από την Ρωσία, έχοντας απέναντι μόνο την Τουρκία που προσπαθεί να υφαρπάξει μέρος του πλούτου με την προβολή της στρατιωτικής της ισχύος.

---

¹⁹ Τσακίρης, Θ. (2019). Στο μέλλον θα φανεί τι θα κάνουν οι ΗΠΑ με τον αγωγό EastMed. *Energypress*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/HoOusYo>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

²⁰ Τσακίρης, Θ. (2019). Οι ΗΠΑ συνδέουν την άρση εμπάργκο με την ΑΟΖ. *Stockwatch*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/ioOpUug>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

4. Εναλλακτικά σενάρια εξαγωγής των εν λόγω κοιτασμάτων στην ΕΕ

Μεγάλη σημασία για την επιτυχία ή την αποτυχία του εγχειρήματος της εκμετάλλευσης των ανωτέρω κοιτασμάτων έχουν τα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά του και η δυνατότητα να εξαχθεί το μεγαλύτερο μέρος του δυναμικού τους, ώστε η εκμετάλλευση να είναι οικονομικά και διπλωματικά συμφέρουσα για τις χώρες που μετέχουν και επίσης ασφαλής και προβλέψιμη, κάτι που είναι πολύ σημαντικό για την αγορά ενέργειας της ΕΕ.

Αναφορικά με το πρώτο ζήτημα, αυτό δηλαδή των ιδιοτήτων των κοιτασμάτων φυσικού αερίου της ανατολικής μεσογείου εκτιμάται ότι διαθέτει πλούσια κοιτάσματα που αντιστοιχούν σε 122 τρισεκατομμύρια κυβικά πόδια (tcf) φυσικού αερίου, με 9,7 tcf να βρίσκονται στο πεδίο Ταμάρ του Ισραήλ, 16 tcf στο πεδίο Λεβιάθαν επίσης στο Ισραήλ και 7 tcf να βρίσκονται στο πεδίο Αφροδίτη στην Κύπρο. Σημαντικές ποσότητες έχουν βρεθεί και στις ακτές της Αιγύπτου ενώ μια σεισμική έρευνα νοτίως της Κρήτης που πραγματοποιήθηκε το 2013 απέδωσε ενδείξεις για ύπαρξη σημαντικής ποσότητας υδρογονανθράκων²¹.

Οι δύο εναλλακτικές που παρουσιάζονται για την εξαγωγή και μεταφορά του φυσικού αερίου προς την Ευρωπαϊκή αγορά αερίου αφορούν, η μεν πρώτη την δημιουργία αγωγού που να συνδέει τα κοιτάσματα αυτά με την Ευρωπαϊκή ήπειρο και η δεύτερη τη μεταφορά του φυσικού αερίου υπό τη μορφή ΥΦΑ, με την υγροποίησή

---

²¹ Καραγιάννης, Ε. (2016). Shifting Eastern Mediterranean Alliances. *Middle East Quarterly*, Τεύχος 23 – 2, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/MybOIQG>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

του να πραγματοποιείται στις χώρες παραγωγής και η μεταφορά του να γίνεται με ναυτικά μέσα.

Ως προς την εξαγωγή του φυσικού αερίου μέσω αγωγών υπάρχουν δύο πιθανές διαδρομές. Η πρώτη αφορά τον αγωγό EastMed και η δεύτερη έναν αγωγό με ενδιάμεση χώρα διέλευσης της Τουρκία. Αν και η δεύτερη επιλογή είναι χαμηλότερου κόστους της πρώτης (εκτιμάτε περί τα \$7 δις²²), εντούτοις έχει δύο σημαντικά μειονεκτήματα. Η εξαγωγή του αερίου δια μέσω αγωγών παρέχει στις ενδιάμεσες χώρες διέλευσης υπερβολική εξουσία σε βάρος τόσο του παραγωγού όσο και του καταναλωτή, ενώ παράλληλα η σταθερότητα της τροφοδοσίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ικανότητα της χώρας διέλευσης να παρέχει επαρκή ασφάλεια στο δίκτυο. Υπό αυτό το πρίσμα η τροφοδοσία της ΕΕ με τη διέλευση ενός αγωγού φυσικού αερίου από την Ανατολική Μεσόγειο διαμέσου της Τουρκίας θα περιόριζε μεν την εξάρτηση από την Ρωσία αλλά θα αύξανε την εξάρτηση από την Τουρκία. Επιπλέον η μεταφορά φυσικού αερίου διά μέσου της επισφαλούς τουρκικής επικράτειας, όπου το δίκτυο αγωγών έχει υποστεί επανειλημμένες επιθέσεις προκαλώντας σοβαρές διακοπές, συνεπάγεται σοβαρούς κινδύνους για την σταθερότητα τροφοδοσίας της ΕΕ²³.

Η βιωσιμότητα του αγωγού EastMed είναι δεδομένη καθώς υπάρχουν τα απαραίτητα αποθέματα για να τον στηρίξουν, υπάρχει επαρκής ζήτηση από την ΕΕ και

---

²² Τσακίρης, Θ. (2019). Η γεωπολιτική υπεραξία του EastMed. *Η Σημερινή*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/bo20Gsx>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

²³ Τήλλυρος, Π. (2017). Ο Ρόλος του Φυσικού Αερίου της Ανατολικής Μεσογείου για την Ευρωπαϊκή Ενεργειακή Ασφάλεια και η Βέλτιστη Παραγωγική Επιλογή για την Κύπρο. Διαθέσιμο σε: energyexpress.com, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

είναι δυνατή η κατασκευή του έργου σε τέτοια βάθη και παραμένει ανταγωνιστικός καθώς το κόστος κατασκευής είναι συγκρίσιμο με εναλλακτικά σχέδια εξαγωγής²⁴. Για τους παραπάνω λόγους τόσο η ΕΕ όσο και οι ΗΠΑ υποστηρίζουν εμπράκτως την επιλογή του EastMed. Η Ευρώπη έχει συνεισφέρει ως τώρα στη χρηματοδότηση του αγωγού EastMed, το οποίο σαν έργο θα έχει μήκος 1.900 χλμ. και η αρχική του δυναμικότητα αναμένεται να είναι στα 10 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα (bcm) αερίου ετησίως, με δυνατότητα ο αριθμός αυτός να φτάσει στην εισροή 80 – 100 bcm αερίου ετησίως, εγκρίνοντας τον Ιανουάριο του 2018 χρηματοδότηση ύψους 34,5 εκατομμυρίων ευρώ για την παραγωγή των σχετικών μελετών. Αντίστοιχα οι ΗΠΑ, από τα τέλη του 2019, έχουν νομοθετήσει το πρόγραμμα East Med Act. Το νομοθέτημα έχει ήδη χαρακτηριστεί ως ιστορική εξέλιξη, που μετασχηματίζει την αμερικανική εξωτερική πολιτική, εμβαθύνει τη συνεργασία με αξιόπιστους και δημοκρατικούς εταίρους στην περιοχή και σηματοδοτεί μια νέα στρατηγική των ΗΠΑ στην Ανατολική Μεσόγειο. Με τίτλο-στόχο «την προώθηση των συνεταιρισμών ασφάλειας και ενέργειας στην Ανατολική Μεσόγειο», το East Med Act εστιάζει στη συνεργασία Κύπρου, Ελλάδας και Ισραήλ. Η προσδοκία των υποστηρικτών του είναι ότι θα μετατρέψει την τριμερή συνεργασία σε μια πραγματική 3+1 με τις ΗΠΑ στο πεδίο της ασφάλειας²⁵.

Τόσο για την ΕΕ, όσο και για την Ελλάδα και την Κύπρο, ο EastMed, αποτελεί βασική στρατηγική επιλογή και όταν κατασκευαστεί, θα μπορεί να μεταφέρει φυσικό

²⁴ Τσακίρης, Θ. (2020). Γεωπολιτικές προεκτάσεις και τεχνικοοικονομικές προϋποθέσεις του EastMed, *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/loOsUcd>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

²⁵ Σώκου, Κ. (2019). East Med Act: Νομοθεσία και εφαρμογή της. *Καθημερινή*. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/Wo2NL06>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

αέριο από ένα συνδυασμό πολλών χωρών. Στο πλαίσιο αυτό η συμμετοχή της Αιγύπτου μπορεί να αυξήσει την οικονομική του βιωσιμότητα και τη γεωπολιτική του θωράκιση από μια ενδεχόμενη απονενοημένη τουρκική επιχείρηση για την παρεμπόδιση της κατασκευής του. Εντούτοις, επειδή δεν είναι άμεσα υλοποιήσιμος, ούτε είναι εφικτό να «γεμίσει» ακόμη και αν σήμερα ήταν έτοιμος²⁶, είναι ιδιαίτερος σημαντική η άμεση εκμετάλλευση του αερίου την Ανατολικής Μεσογείου με τη μορφή ΥΦΑ.

Συνεπώς άμεσα η τροφοδοσία του διαδρόμου Νότου-Βορρά από την Ανατολική Μεσόγειο μπορεί να προέλθει από την πλήρη αξιοποίηση της αεριοποιητικής δυνατότητας της Ρεβυθούσας και τη δημιουργία ενός μεγάλου πλωτού τερματικού εισαγωγής ΥΦΑ στην Αλεξανδρούπολη. Αμφότερα τα έργα θα μπορούν να διευκολύνουν την εισαγωγή αμερικανικού ή άλλου ΥΦΑ της Ανατολικής Μεσογείου που εν συνεχεία θα διοχετευθεί μέσω του αγωγού IGB (Interconnector Greece-Bulgaria) και της αύξησης της αντίστροφης ροής του δικτύου του Εθνικό Σύστημα (Μεταφοράς) Φυσικού Αερίου ΕΣΦΑ στο ύψος του Προμαχώνα προς την Ανατολική Βαλκανική²⁷. Παράλληλα η Κύπρος έχει ένα εμπορικό παράθυρο αξιοποίησης άμεσα στο τερματικό ΥΦΑ της Αιγύπτου²⁸.

Το έργο του Ανεξάρτητου Συστήματος Φυσικού Αερίου Αλεξανδρούπολης (ΑΣΦΑ) έχει την υποστήριξη και την συμμετοχή των ΗΠΑ, είναι ένα σύγχρονο, πρωτοποριακό και υψηλής τεχνολογίας έργο που αποτελείται από μία υπεράκτια πλωτή

---

²⁶ Τσακίρης, Θ. (2019). Η γεωπολιτική υπεραξία του EastMed. *Η Σημερινή*. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/bo20Gsx>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

²⁷ Τσακίρης, Θ. (2012). Η Ενεργειακή Διάσταση της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: Από τη Διπλωματία των Αγωγών στην Παραγωγή Υδρογονανθράκων, *ΕΛΙΑΜΕΠ*, Τεύχος 21, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/5tu96y3>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

²⁸ Τσακίρης, Θ. (2019). Η ανακάλυψη και το κυπριακό τερματικό LNG. *Η Καθημερινή*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/Vo27Bfi>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

μονάδα παραλαβής, αποθήκευσης και αεριοποίησης ΥΦΑ και από ένα σύστημα υποθαλάσσιου και χερσαίου αγωγού μέσω του οποίου το φυσικό αέριο προωθείται στο ΕΣΦΑ και από εκεί προς τους τελικούς καταναλωτές. Το ΑΣΦΑ έχει επίσης την δυνατότητα να συνδεθεί και να τροφοδοτεί με φυσικό αέριο και άλλα κατάντη συστήματα μεταφοράς φυσικού αερίου που προγραμματίζεται όπως ο TAP (Trans Adriatic Pipeline). Το ΑΣΦΑ θα διασφαλίσει νέες ποσότητες φυσικού αερίου για την τροφοδοσία της ελληνικής και της περιφερειακής αγοράς της ΝΑ Ευρώπης, συμβάλλοντας ταυτόχρονα στην διεύρυνση των πηγών και των οδών προμήθειας φυσικού αερίου, στην προώθηση του ανταγωνισμού προς όφελος του τελικού καταναλωτή, στην ασφάλεια εφοδιασμού της Ελλάδας και των Βαλκανικών χωρών²⁹. Η αξιοποίηση και διαχείριση του τερματικού αυτού σταθμού ΥΦΑ υλοποιείται μέσω ενός κοινοπρακτικού σχήματος στο οποίο συμμετέχουν η Gastrade, η ΔΕΠΑ και η αμερικανική εταιρεία Cheniere Energy.

---

²⁹ GASTRADE. (2020). <http://www.gastrade.gr/> Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

5. Δυνατότητες αντίδρασης της Τουρκίας σε εναλλακτικά σχέδια εξαγωγής

Παρατηρώντας τις κρατούσες γεωπολιτικές συνθήκες στην περιοχή, δεν είναι καθόλου παράλογο να υποθέσουμε ότι ένα κράτος με επιθετική εξωτερική πολιτική, όπως είναι η Τουρκία του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, θα επιχειρήσει να βάλει εμπόδια και αν είναι δυνατόν να σταματήσει εντελώς το έργο εκείνο το οποίο αποτελεί αγκάθι στην επίτευξη των μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων στόχων της εξωτερικής του πολιτικής. Στην προκειμένη περίπτωση, η εκμετάλλευση των κοιτασμάτων της Ανατολικής Μεσογείου, ενισχύει οικονομικά τις χώρες τις οποίες η Τουρκία θεωρεί παραδοσιακά αντιπάλους της, βελτιώνοντας ταυτόχρονα τις σχέσεις μεταξύ τους, της αποστερεί τη δυνατότητα να αποκτήσει ακόμη ένα σημαντικό μέσο άσκησης διπλωματικής πίεσης έναντι της Κύπρου, αλλά και συνολικά της αποστερεί τον σημαντικό γεωπολιτικό ρόλο που θέλει να διαδραματίσει στην περιοχή. Οι αντιδράσεις της Τουρκίας μπορούν να περιλαμβάνουν διπλωματικά, οικονομικά, στρατιωτικά και άλλα μέσα.

Ως προς την προβολή στρατιωτικής ισχύος, η Τουρκία κλιμακώνει την επιθετικότητά της απέναντι στη Ελλάδα που αποτελεί την τρίτη χώρα από την οποία θα περνάει ένας πιθανός αγωγός, τη δεύτερη Ευρωπαϊκή και την πρώτη χερσαία συνδεδεμένη με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης. Οι διαρκείς παραβιάσεις της τουρκικής αεροπορίας και του ναυτικού καθιστούν το περιβάλλον λιγότερο ασφαλές και προκαλούν ανασφάλεια σε πιθανούς επενδυτές. Ένας δεύτερος τρόπος αντίδρασης έναντι της Ελλάδος ή της Ευρώπης μέσω της Ελλάδος, αφορά την πρόθεση της για παράνομες έρευνες και γεωτρήσεις στην Ελληνική υφαλοκρηπίδα, κάτι άλλωστε που ήδη έχει πράξει στην Κυπριακή ΑΟΖ δημιουργώντας προστριβές με τις νομίμως

αδειοδοτημένες εταιρίες³⁰. Ειδικότερα στο Αιγαίο, ο αναθεωρητισμός της ως προς την Συνθήκη της Λωζάνης και η επεκτατική της πολιτική, πρόσφατα απέκτησαν νέο αφήγημα υπό τον όρο «Γαλάζια Πατρίδα», μια προσπάθεια περικύκλωσης των ελληνικών νησιών, κατά την οποία η διεκδικούμενη ΑΟΖ από την Τουρκία μετατρέπεται παράλληλα σε «γαλάζιο έδαφος» που μηδενίζει τα δικαιώματα των νήσων που περιβάλλει και δημιουργεί αμφισβήτηση ως προς την κυριαρχία τους³¹.

Παράλληλα, η συνεχής αστάθεια στην περιοχή της Λιβύης, που οφείλεται στις διαφορετικές ένοπλες ομάδες που μάχονται για την κατάληψη της εξουσίας μετά το θάνατο του Μουαμάρ Καντάφι, αποτέλεσε μια ευκαιρία συνεργασίας για την Τουρκία, στηρίζοντας την κυριαρχούμενη από τους Αδερφούς Μουσουλμάνους αναγνωρισμένη κυβέρνηση της Λιβύης³². Στο πλαίσιο αυτό υπέγραψε με την Λιβύη δύο μνημόνια συνεργασίας που περιλαμβάνουν θέματα στρατιωτικής συνεργασίας και καθορίζουν ζητήματα θαλάσσιων ζωνών, κατά παράβαση κάθε έννοιας του Διεθνούς Δικαίου, επιχειρώντας παρανόμως να εμποδίσει την ανάπτυξη των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ελλάδας στην Ανατολική Μεσόγειο και αμφισβητώντας όχι μόνο την υφαλοκρηπίδα του Καστελορίζου, αλλά και τα κυριαρχικά δικαιώματα που απορρέουν από την Κρήτη και άλλα μεγάλα νησιά.

---

³⁰ Πλακούδας, Σ. (2019). Η Κλιμακούμενη Τουρκική Επιθετικότητα και η Ελλάδα». *ΚΕΔΙΣΑ*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/IyjhjG9>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

³¹ Γρίβας, Κ. (2019). Γιατί χρησιμοποιεί τον όρο «Γαλάζια πατρίδα» ο Ερντογάν και το δόγμα των «τριών πολέμων». *News.gr*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/9uZz4Wz>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

³² Black, J., Hall, A., Paoli, P. G. and Warnes, R. (2017). *Troubled Waters: A Snapshot of Security Challenges in the Mediterranean Region*. Santa Monica, Calif: Rand Corporation. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/5uZjjNO>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

Οι συνεχείς στρατιωτικές παρεμβάσεις της Τουρκίας σε διάφορες χώρες έχουν προβληματίσει διπλωματικά παραδοσιακούς της συμμάχους, όπως οι ΗΠΑ, και λόγω του νέο-ωθομανικού οράματος, της υποστήριξης της Μουσουλμανικής Αδελφότητας και της πυροδοτήσεως εθνικιστικών κινημάτων, την έχουν απομονώσει από αραβικές χώρες όπως η Αίγυπτος, τα ΗΑΕ και η Σαουδική Αραβία και έχουν προβληματίσει πολλές Ευρωπαϊκές χώρες³³. Αυτό ωστόσο δε σημαίνει ότι δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει διπλωματικά μέσα για την προώθηση των δικών της συμφερόντων, όπως για παράδειγμα για την παρεμπόδιση κατασκευής του EastMed, και γενικότερα για την εμπλοκή της στην εκμετάλλευση των κοιτασμάτων.

Έτσι, παρά το κακό διπλωματικό κλίμα που υπήρχε μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ ως και το 2016, με το περιστατικό του «Mavi Marmara» το 2010 να αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικότερα αίτια του, οι δύο χώρες έχουν επιχειρήσει μέσα στην τελευταία τετραετία να επανορθώσουν τις σχέσεις αυτές, με κύριο άξονα τις οικονομικές σχέσεις και συγκεκριμένα τον τομέα της ενέργειας. Αφορμή για την παραπάνω μεταστροφή αποτέλεσε η υπενθύμιση στην Τουρκία της ανάγκης της ενεργειακής διαφοροποίησης από τη Ρωσία μετά την κατάρριψη του Ρωσικού βομβαρδιστικού το 2015, όπως και η απώλεια από πλευράς του Ισραήλ της αγοράς ενέργειας της Αιγύπτου τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Το Ισραήλ επιθυμεί να εξάγει το αέριο του σε μία μεγάλη αγορά, και η Τουρκία αποτελεί μια τέτοια. Ενδεχομένως λοιπόν μελλοντικά αυτό να αποτελέσει κάτι που θα επιχειρήσει να χρησιμοποιήσει η Τουρκία ώστε να επηρεάσει την ταχύτητα των εργασιών εκμετάλλευσης των

---

³³ CNN Greece. (2020). «Κύρια απειλή» για τη Βελγική υπηρεσία πληροφοριών ο ισλαμισμός του Ερντογάν, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/Do9wBLW>, Πρόσβαση: 8 Ιουλίου 2020

κοιτασμάτων από την Κύπρο³⁴. Προς το παρόν οι σχέσεις των δύο χωρών συνεχίζουν να είναι συγκρουσιακές, καθώς η Τουρκία μεταξύ άλλων δεν χάνει ευκαιρία να επικρίνει το Ισραήλ στο Παλαιστινιακό ζήτημα.

Στα ίδια πλαίσια, η Τουρκία διατηρεί διπλωματικές σχέσεις με τη Ρωσία, από την οποία πρόσφατα έχει αγοράσει, παρά την αντίδραση των ΗΠΑ, σύγχρονα οπικά συστήματα, τα αντιαεροπορικά S400. Οι σχέσεις των δύο κρατών είναι διαχρονικά μοιρασμένες μεταξύ του ανταγωνισμού, με χαρακτηριστικά παραδείγματα την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας και της Συρίας, αλλά και της συνεργασίας ιδιαίτερα της οικονομικής. Όσον αφορά το ενεργειακό κομμάτι ειδικά, η Τουρκία αποτελεί μια μεγάλη αγορά και ταυτόχρονα σημαντικό ενεργειακό κόμβο του Ρωσικού αερίου. Παράλληλα, καθώς η Ρωσία αποτελεί τον κύριο ενεργειακό εταίρο της ΕΕ και ως τέτοιος βλέπει αρνητικά την προσπάθεια της διαφοροποίησης των πηγών και των οδύσεων της, έχει κοινά συμφέροντα με την Τουρκία αναφορικά με την παρεμπόδιση της εκμετάλλευσης των Κύπρο-Ισραηλινών κοιτασμάτων αερίου. Εξασφάλιση της Ρωσικής υποστήριξης του συμφώνου αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ Λιβύης και Τουρκίας θα μπορούσε πράγματι να αποτελέσει μια δυσσώονη προοπτική για τον αγωγό EastMed.

Ένας τελευταίος τρόπος άσκησης των τουρκικών βλέψεων έναντι της εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων από Κύπρο και Ελλάδα, θα μπορούσε να αποτελέσει επίσης και η στάση της Τουρκίας απέναντι στο μεταναστευτικό ζήτημα. Η Τουρκία

---

³⁴ Flanagan, J. S., Larrabee, F. S., Binnendijk, A., Costello, K., Efron, S., Hoobler, J., Kirchner, M., Martini, J., Nader, A. and Wilson A. P. (2020). *Turkey's Nationalist Course: Implications for the U.S. – Turkish Strategic Partnership and the U.S. Army*. Santa Monica, Calif: Rand Corporation. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/VuZgmaF>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

έχει ήδη χρησιμοποιήσει τις μεταναστευτικές ροές στις διαπραγματεύσεις της με την ΕΕ αναφορικά με τα ενταξιακό ζήτημα, όπως επίσης και με τον τρόπο και το ύψος της χρηματοδότησής της από την τελευταία για την αντιμετώπιση του ίδιου του μεταναστευτικού. Το μέσο αυτό έχει φέρει ορισμένες φορές αποτελέσματα (στην αρχή της μεταναστευτικής κρίσης) και άλλες φορές όχι (πρόσφατα στο άνοιγμα των συνόρων στον Έβρο), ωστόσο η χρήση του, ειδικά εναντίον της Ελλάδας και της Κύπρου, προκαλεί ήδη κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα σε αυτές τις δύο χώρες, δυσχεραίνοντας την ενασχόλησής τους με τις υπόλοιπες πτυχές της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής τους ατζέντας³⁵.

Με όλες τις παραπάνω ενέργειες η Τουρκία, επιχειρεί να εμποδίσει την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων της Λεβαντίνης ή και να διεκδικήσει η ίδια μερίδιο αυτών.

---

³⁵ Flanagan, J. S., Larrabee, F. S., Binnendijk, A., Costello, K., Efron, S., Hoobler, J., Kirchner, M., Martini, J., Nader, A. and Wilson A. P. (2020). *Turkey's Nationalist Course: Implications for the U.S. – Turkish Strategic Partnership and the U.S. Army*. Santa Monica, Calif: Rand Corporation. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/VuZgmaF>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

6. Συμπεράσματα

Η εκμετάλλευση του ενεργειακού πλούτου της Ανατολικής Μεσογείου έμοιαζε μακρινή υπόθεση λίγα χρόνια πριν για την ΕΕ, αλλά σήμερα αποτελεί μια πραγματική και στρατηγικής σημασία προοπτική στο πλαίσιο υλοποίησης της ενεργειακής της πολιτικής.

Ο ρόλος της Κύπρου είναι καθοριστικός σε μια τέτοια εξέλιξη. Τα έτη 2006 και 2010 έχει συνυπογράψει με την Αίγυπτο και το Ισραήλ αντίστοιχα συμφωνίες κοινής εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων που βρίσκονται στα μεταξύ τους σύνορα. Οι στενές σχέσεις της νήσου με την Μητροπολιτική Ελλάδα καθιστούν τη συνεργασία στρατηγικά επιτακτική, ενώ η Ευρωπαϊκή της ταυτότητα διευκολύνει τη συνεργασία της με άλλους παράγοντες της περιοχής, όπως είναι η Γαλλία και η Ιταλία, αλλά και μακρινότερους δρώντες όπως είναι οι ΗΠΑ.

Αντίστοιχα και η Ελλάδα είναι σε θέση να παίξει έναν σημαντικό ρόλο, πριν ακόμα γίνει η ίδια παραγωγός, μέσω του σταθμού υδροποίησης ΥΦΑ στη Ρεβυθούσα και σύντομα έξω από την Αλεξανδρούπολη, ως ένας ασφαλής διαμετακομιστής του αερίου στις Ευρωπαϊκές αγορές, οι οποίες αναμένεται να είναι και ο τελικός καταναλωτής. Στο πλαίσιο αυτό, μεταξύ των παραπάνω κρατών, έχουν προκύψει σημαντικές συνεργασίες και υλοποιείται ένας ευρύτερος στρατηγικός σχεδιασμός που στα βασικά του σενάρια περιλαμβάνει και την κατασκευή του αγωγού EastMed.

Στην αντίπερα όχθη, ο νεο-ωθομανισμός και η επιθετική πολιτική που η υιοθέτησή του συνεπάγεται, σε συνδυασμό με την άρνηση αναγνώρισης του διεθνούς δικαίου, καθιστούν την Τουρκία του Ερντογάν ένα κράτος ανίκανο να προωθήσει τέτοιου είδους συνεργασίες. Ήδη η Τουρκία αποτελεί κυρίως μέρος του προβλήματος παρά της

λύσης, έχοντας προβεί στην παρεμπόδιση της οριοθέτησης ΑΟΖ μεταξύ Κύπρου - Ιορδανίας και Κύπρου - Συρίας, αρνούμενη των δικαιωμάτων της Κύπρου στη θαλάσσια οικονομική της ζώνη και πρόσφατα εγείροντας νέες παράλογες αξιώσεις στο πλαίσιο του Τουρκοκυβικού μνημονίου, δρα τελικώς σε βάρος των συμφερόντων της ΕΕ.

Φυσικά, η Τουρκία δεν αιφνιδιάζει αναφορικά με τις βλέψεις της: οι πράξεις στις οποίες προβαίνει εξυπηρετούν τον μεγαλοϊδεατισμό και τα συμφέροντά της σχετικά με την ανάδειξή της σε έναν ολοένα και σημαντικότερο περιφερειακό δρώντα στο γεωπολιτικό σύστημα της Μέσης Ανατολής και της Ανατολικής Μεσογείου, και η στρατηγική της για υφαρπαγή του πλούτου άλλων κρατών ήδη υλοποιείται σε Κύπρο, Συρία και Λιβύη. Επομένως, αντίστοιχα, όπως καθορίζεται από την νέα πολιτική της ιδιοσυγκρασία όπως αυτή έχει διαμορφωθεί κατά τα τελευταία χρόνια από τον Ερντογάν, η Τουρκία αναμένεται να συνεχίσει να χρησιμοποιεί, με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία, τα στρατιωτικά, οικονομικά και διπλωματικά μέσα που διαθέτει προς την υλοποίηση του επεκτατισμού της.

Συνεπώς, στην Ανατολική Μεσόγειο με βάση τον ενεργειακό ανταγωνισμό και τις γεωστρατηγικές πτυχές που αναλύθηκαν, Ελλάδα και Κύπρος, καλούνται να υλοποιήσουν μια πολυδιάστατη στρατηγική αντιμετώπισης της πραγματικής, υπαρκτής Τουρκικής απειλής, η οποία μεταξύ άλλων θα μπορούσε να περιλαμβάνει:

(α) την άμεση αύξηση των αμυντικών δαπανών με σκοπό την ενίσχυση της αποτρεπτικής στρατιωτικής ισχύος, ως τη μόνη πραγματική λεπτή γραμμή που χωρίζει την ειρήνη από τον πόλεμο³⁶,

(β) την απαίτηση άσκησης σοβαρών οικονομικών κυρώσεων από την ΕΕ για την έως τώρα παραβατική συμπεριφορά της Τουρκίας³⁷,

(γ) την άμεση μεταξύ των δύο χωρών, Ελλάδος και Κύπρου³⁸, οριοθέτηση της ΑΟΖ, καθώς και οριοθέτηση ΑΟΖ μεταξύ Ελλάδος και Αίγυπτου,

(δ) την άμεση εκμετάλλευση του ΥΦΑ μέσω της Ελληνικής Ναυτιλίας και των δεξαμενών σε Ρεβυθούσα και Αλεξανδρούπολη, παράλληλα την επιτάχυνση στο σχεδιασμό και την υλοποίηση του αγωγού EastMed, καθώς και την επιτάχυνση των διαδικασιών να καταστεί και η Ελλάδα παραγωγός φυσικού αερίου, και τέλος

(ε) την δημιουργία περιφερειακών στρατηγικών συμμαχιών, με χώρες που έχουν κοινά συμφέροντα όπως π.χ. Γαλλία, Ισραήλ και Αίγυπτος - συμμαχίες που εκτός από το πολιτικό μπορούν να περιλαμβάνουν και στρατιωτικό σκέλος³⁹ ως προς την αντιμετώπιση κοινών απειλών.

---

³⁶ Γρίβας, Κ. (2020). Οι Γεωπολιτικές ανακατανομές, η Ελλάδα και τα παίγνια και στο μεταναστευτικό. *radio984.gr*. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/huZxJUf>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

³⁷ Τσακίρης, Θ. (2019). Μικρές νίκες και στρατηγικά αδιέξοδα. *Filenews*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/ro9yQQa>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

³⁸ Μάζης, Ι. (2019). Ανακήρυξη ΑΟΖ, Οριοθέτηση και Στρατιωτική Προειδοποίηση. *Info Gnomon Politics* Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/4o9IL1p>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

³⁹ Real News. (2020). «Ασπίδα» Μακρόν στις προκλήσεις του Ερντογάν, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/so9gAxr>, Πρόσβαση: 8 Ιουλίου 2020

7. Βιβλιογραφία

1. Black, J., Hall, A., Paoli, P. G. and Warnes, R. (2017). *Troubled Waters: A Snapshot of Security Challenges in the Mediterranean Region*. Santa Monica, Calif: Rand Corporation. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/5uZjjNO>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
2. Constantinidis, S. A source of information. In: Petasis. A. (2016). *Intractable Dilemmas in the Energy – Rich Eastern Mediterranean*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/YuZkmqR>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
3. CNN Greece. (2020). «Κύρια απειλή» για τη Βελγική υπηρεσία πληροφοριών ο ισλαμισμός του Ερντογάν, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/Do9wBLW>, Πρόσβαση: 8 Ιουλίου 2020
4. Cuyaube, M. A. A source of information. In: Petasis. A. (2016). *Intractable Dilemmas in the Energy – Rich Eastern Mediterranean*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/YuZkmqR>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
5. Eurostat, Consumption of energy, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/MybRRR1>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
6. Eurostat, Development of the production of primary energy, EU-28, 2007-2017, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/EybRYMz>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
7. Energy Efficiency Plan 2011, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/rybRWjK>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
8. Eurostat. (2020). *Energy dependency rate, EU-28, 2007-2017*. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/2ybRU9Y>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

9. Eurostat. (2020). *Energy production and imports*. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/xybRYvs>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
10. GASTRADE. (2020). <http://www.gastrade.gr/> Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
11. Flanagan, J. S., Larrabee, F. S., Binnendijk, A., Costello, K., Efron, S., Hoobler, J., Kirchner, M., Martini, J., Nader, A. and Wilson A. P. (2020). *Turkey's Nationalist Course: Implications for the U.S. – Turkish Strategic Partnership and the U.S. Army*. Santa Monica, Calif: Rand Corporation. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/VuZgmaF>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
12. Real News. (2020). «Ασπίδα» Μακρόν στις προκλήσεις του Ερντογάν, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/so9gAxr>, Πρόσβαση: 8 Ιουλίου 2020
13. Reed, J. (2017). Israel signs pipeline deal in push to export gas to Europe. *Financial Times*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/jybYgVM>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
14. Βορροπούλου, Α. (2018). Η Διπλωματία των Αγωγών στην Ανατολική Μεσόγειο και η Ενεργειακή Ασφάλεια της ΕΕ. ΚΕΛΙΣΑ, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/VybTNoH>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
15. Γρίβας, Κ. (2019). Γιατί χρησιμοποιεί τον όρο «Γαλάζια πατρίδα» ο Ερντογάν και το δόγμα των «τριών πολέμων». *News.gr*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/9uZz4Wz>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
16. Γρίβας, Κ (2020). Οι Γεωπολιτικές ανακατανομές, η Ελλάδα και τα παίγνια και στο μεταναστευτικό. *radio984.gr*. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/huZxJUf>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
17. Δημοσθένους, Ι., Κούσαντας, Ν., Προδρομίδου, Α., Στεργιοπούλου. Χ., Φρονιμάκη, Δ. και Ψύλλος, Π. (2013). *Η Ενίσχυση των Σχέσεων σε Θέματα Ασφαλείας Μεταξύ των Κρατών της Νοτιοανατολικής Μεσογείου*. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/0uZdcaP>, Πρόσβαση: 10 Μαΐου 2020.

18. Δρούγκα, Μ. (2016). Η ‘κοινή’ Ευρωπαϊκή ενεργειακή πολιτική. *energypress.gr*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/MybTBQU>, Πρόσβαση: 10 Μαΐου 2020.
19. Καραγιάννης, Ε. (2016). Shifting Eastern Mediterranean Alliances. *Middle East Quarterly*, Τεύχος 23 – 2, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/MybOIQG>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
20. Μάζης, Ι. (2019). Ανακήρυξη ΑΟΖ, Οριοθέτηση και Στρατιωτική Προειδοποίηση. *Info Gnomon Politics* Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/4o9IL1p>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
21. Πλακούδας, Σ. (2019). Η Κλιμακούμενη Τουρκική Επιθετικότητα και η Ελλάδα». *ΚΕΔΙΣΑ*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/Iyjhg9>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
22. Ράπτη, Μ. (2018). Ο Άσπος Της Ευρωπαϊκής Γεωοικονομίας Στην Ανατολική Μεσόγειο Διέρχεται Από Την Ελλάδα. *Power Politics*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/rtu3t6W>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
23. Σώκου, Κ. (2019). East Med Act: Νομοθεσία και εφαρμογή της. *Καθημερινή*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/Wo2NL06>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
24. Τήλλυρος, Π. (2017). Ο Ρόλος του Φυσικού Αερίου της Ανατολικής Μεσογείου για την Ευρωπαϊκή Ενεργειακή Ασφάλεια και η Βέλτιστη Παραγωγική Επιλογή για την Κύπρο. Διαθέσιμο σε: energypress.com, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
25. Τσακίρης, Θ. (2019). Η ανακάλυψη και το κυπριακό τερματικό LNG. *Η Καθημερινή*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/Vo27Bfl>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
26. Τσακίρης, Θ. (2019). Η γεωπολιτική υπεραξία του EastMed. *Η Σημερινή*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/bo20Gsx>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
27. Τσακίρης, Θ. (2012). Η Ενεργειακή Διάσταση της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: Από τη Διπλωματία των Αγωγών στην Παραγωγή Υδρογονανθράκων,

- ΕΛΙΑΜΕΠ*, Τεύχος 21, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/5tu96y3>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
28. Τσακίρης, Θ. (2019). Μικρές νίκες και στρατηγικά αδιέξοδα. *Filenews*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/ro9yQQa>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
29. Τσακίρης, Θ. (2019). Στο μέλλον θα φανεί τι θα κάνουν οι ΗΠΑ με τον αγωγό EastMed. *Energypress*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/HoOusYo>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
30. Τσακίρης, Θ. (2019). Οι ΗΠΑ συνδέουν την άρση εμπάργκο με την ΑΟΖ. *Stockwatch*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/ioOpUug>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
31. Τσακίρης, Θ. (2019). Τα κίνητρα της τουρκικής συμπεριφοράς, *Απόψεις*. Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/NoIXBfe>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
32. Τσακίρης, Θ. (2019). Το Ισραήλ «ξεκλειδώνει» τον EastMed. *Liberal*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/NoI613v>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.
33. Τσακίρης, Θ. (2020). Γεωπολιτικές προεκτάσεις και τεχνικοοικονομικές προϋποθέσεις του EastMed. *Η Καθημερινή*, Διαθέσιμο σε: <https://cutt.ly/IoOsUcd>, Πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2020.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

